

УДК 316.334.55

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-9147.2025.106.11>

Л. П. ЗЕЛЕНКЕВИЧ

кандидат соціологічних наук,
доцент кафедри соціології та соціальної роботи
Класичний приватний університет

А. Ю. ІГРУШКО

кандидат соціологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціології та соціальної роботи
Класичний приватний університет

М. В. АРАБАДЖИН

старший викладач кафедри соціології та соціальної роботи
Класичний приватний університет

СОЦІОКУЛЬТУРНІ ФАКТОРИ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ СЕЛЯН У ГРОМАДАХ, ЩО ОБ'ЄДНАЛИСЯ

Стаття присвячена соціальним наслідкам реформи децентралізації та створення та об'єднання громад на селі. Зазначено, що широкомасштабне вторгнення російських військ в Україну зажадало надзвичайних зусиль для боротьби з ворогом. Стійкість українського народу у подоланні лиха, що викликала війна, має свої засади не тільки в морально-політичному настрої, але і в інституціональному середовищі. Одним з факторів, що обумовлює організацію оборони в сільській місцевості, є наявність великих громад, що мають певні матеріальні, людські та організаційні ресурси для допомоги селянам вистояти в складних умовах війни. Реформа децентралізації призвела до соціальних зрушень на селі. Ці зрушення стосуються соціальної структури селян, що змінилася в результаті об'єднання громад.

В статті надані результати факторного аналізу соціальної структури селян громад, які об'єдналися в ході реформи децентралізації. Загальна статистика щодо доходів громад після утворення ОТГ свідчить про значне покращення в цій сфері. В керівних органах ОТГ зосереджено практично всі управлінські та фінансові повноваження. Зміни в українському законодавстві, зокрема у фінансовій, бюджетній та податковій сферах, надали громадам можливість отримати стабільні джерела доходів, мати прямі фінансові відносини з державним бюджетом.

Зазначено, що результати реформи по різному позначилися на соціальні групи селян. Це призвело до формування факторів, що впливають на соціальну диференціацію селян на людей, що розрізняються своєю ментальністю, ставленням до реформи, до влади та іншими ознаками. Показано, що існує 6 факторів диференціації, що умовно позначені як: Радикальні реформатори, Помірні реформатори, Хуторяни, Традиціоналісти, Громадські активісти, Капсульний фактор.

© Л. П. Зеленкевич, А. Ю. Ігрушко, М. В. Арабаджин, 2025

На основі статистичних даних і результатів соціологічного дослідження робиться висновок, що, хоча об'єктивні дані свідчать про наявність покращення матеріального становища членів громад, суб'єктивно селяни у своїй більшості не відчували позитивних результатів децентралізації.

Ключові слова: *сільська громада, децентралізація, об'єднанні територіальні громади, громадська думка, селяни, соціологічне дослідження, факторний аналіз.*

Постановка проблеми. Широкомасштабне вторгнення російських військ в Україну зажадало надзвичайних зусиль для боротьби з ворогом. Стійкість українського народу у подоланні лиха, що викликала війна, має свої засади не тільки в морально-політичному настрої, але і в інституціональному середовищі. Одним з факторів, що обумовлює організацію оборони в сільській місцевості, є наявність великих громад, що мають певні матеріальні, людські та організаційні ресурси для допомоги селянам вистояти в складних умовах війни. Об'єднанні громади з'явилися завдяки реформі децентралізації, що відбулась за декілька років до початку війни.

Реформа децентралізації призвела до соціальних зрушень на селі. Ці зрушення стосуються соціальної структури селян, що змінилася в результаті об'єднання громад та соціального розширення за критерієм ставлення до реформи.

Результати реформи по різному позначилися на соціальні групи селян. Це призвело до формування факторів, що впливають на соціальну диференціацію селян на людей, що розрізняються своєю ментальністю, ставленням до реформи, до влади та іншими ознаками. Соціологічне дослідження має відповісти на питання: З ким має справу реформа децентралізація і що вона дала селянам? За даними соціологічних досліджень слід виявити зміни в умовах життя під впливом об'єднання громад.

Завдання статті – надати результати факторного аналізу соціальної структури селян громад, які об'єдналися в ході реформи децентралізації, та виявити ставлення селян до цієї реформи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика статті відноситься до аграрної соціології або соціології села. Цією проблемою в Україні займається відносно невелика група дослідників, зокрема: О. Максим'юк, І. Прокопа, А. Шатохін [1], Л. Шепотько та інші. Окремі наукові статті з соціології села на підставі досліджень опублікували: А. Ашурбеков, Л. Зеленкевич, С. Катаєв, Ф. Хрустальов [2] та інші.

Виклад основного матеріалу. У цій роботі використані результати вторинного аналізу даних емпіричного дослідження соціальних проблем сільських громад, проведеного напередодні війни Л. Зеленкевич. Опитано 778 членів об'єднаних територіальних громад Запорізької області. Вибірка випадкова, репрезентативна для дорослого населення об'єднаних територіальних громад області, контролювана за статтю.

Для вивчення того, які фактори впливають на соціальну диференціацію селян в результаті об'єднання громад, було використано факторний аналіз методом головних компонент з обертанням (Варімакс). Для цього було зроблено припущення про рівні інтервали між суміжними ступенями окремих ознак ставлення та перетворення шкал порядку у інтервальні шкали, номінативні шкали транспоновано у бінарні. Проаналізовано зв'язки між 43 ознаками які відбивають ставлення селян до різних сторін життя у об'єднаній громаді.

В результаті факторного аналізу було виокремлено 6 компонент, сумарна пояснена сукупна дисперсія за якими склала – 45%.

Наведемо тлумачення для цих факторів.

Це такі фактори, що об'єднують відповіді, які відображають певні позиції людей: Радикальні реформатори, Помірні реформатори, Хуторяни, Традиціоналісти, Громадські активісти, Капсульний фактор.

1. Радикальні реформатори. (5,8% сукупної поясненої дисперсії)

Цей фактор диференціює членів громади за ступенем конструктивності позиції. Високі оцінки за ним відбивають конструктивну позицією стосовно реформи. Ці люди підтримують реформи і довіряють легальній владі.

До цього фактору із знаком плюс (позитивна кореляція) увійшли наступні компоненти (варіанти ставлення):

- Поділяють думку, що «Швидкі, корінні Зміни поліпшують наше життя» (значення ознаки = 0,552).
- Довіряють Голові територіальної громади та старості свого села (значення ознаки = 0,552).
- На запитання «Кому належить влада у громаді? Хто понад усе впливає на ухвалення рішень в ОТГ?» обрали пункти: «Голова ОТГ» та «Депутати ОТГ» (значення ознаки = 0,426).

Із знаком мінус (негативна кореляція) увійшли наступні компоненти (варіанти ставлення):

- Не згодні з думкою, що «Потрібно не поспішати з реформами. Спочатку треба все перевірити, переконатися, що не буде гірше, а тільки потім міняти» (значення ознаки = – 0,598).
- Не згодні з тим, що на ухвалення рішень в ОТГ впливають «Невідомі особи, тіньові структури (мафія)» та «Власники великих господарських організацій на території громади, представники аграрного бізнесу» (значення ознаки = – 0,346).

2. Помірні реформатори. Фактор прихильників реформи і тих, хто відчуває себе членом ОТГ. Пояснена сукупна дисперсія – 10,4%.

Відповіді на запитання, які увійшли до цього фактору відображають ідентифікацію з громадою, відповідальність за все ОТГ, демократичну налаштованість.

До цього фактору із знаком плюс увійшли наступні компоненти (варіанти ставлення):

- Позитивне ставлення до головного села після утворення ОТГ(0.790).
- Позитивне ставлення до других сіл після утворення ОТГ(0.752).
- Відчули особисто на собі позитивні зміни у селі після утворення ОТГ (0.601).
- Відчують себе членом громади ОТГ (0.557).
- Відчують себе членом громади свого села (0.409).
- Вважають, що поступово життя на селі налагоджується (0.429).
- Підтримують принцип відношень в громаді: один за усіх, а всі за одного (0.422).
- На запитання «Кому належить влада у громаді? Хто понад усе впливає на ухвалення рішень в ОТГ?» відповіли «Жителі громади» (0.312).

Вони могли вибрати і інших суб'єктів, наприклад, голову ОТГ, але в поєднанні з іншими відповідями, найбільша кореляція з пунктом «жителі».

3. *Хуторяни*. В цей фактор входять відповіді, що належать незалежним, самодостатнім нонконформістам. Це нечисленна група, члени якої вибрали пункти, з найменшим числом позитивних відповідей іншими членами громади. Це люди з яскраво вираженим інтернальним (внутрішнім) локусом контролю, тобто люди, які беруть відповідальність на себе.

Пояснена сукупна дисперсія – 5.1%.

До цього фактору із знаком плюс увійшли наступні компоненти (варіанти ставлення):

- Потрібний закон про продаж землі в приватну власність (0,648) (6,7% згодних в цілому по вибірці).
- Вважаю, що кожен сам самостійно повинен вирішувати свої проблеми (0.532) (4,7% в цілому по вибірці).
- На запитання «Кому належить влада у громаді? Хто понад усе впливає на ухвалення рішень в ОТГ?» обрали пункт: «Старости» (0.400) (в цілому по вибірці 10,7%, найнижча позиція в ієрархії влади в ОТГ за оцінкою більшості).

Із знаком мінус увійшли наступні компоненти (варіанти ставлення):

Не згодні з думкою, що «Важко селянину вижити в сьогоdnішніх умовах» (-0,520) (в цілому по вибірці 35% згодних).

4. *Традиціоналісти*. Пояснена сукупна дисперсія – 4.63%.

Цей фактор виокремлює людей, що не вірять в реформи, відчужені від легальної влади. До цього фактору із знаком плюс увійшли наступні компоненти (варіанти ставлення):

- Потрібно підтримувати традиційні порядки, які давно склались (0,382).
- Шкода, що розпустили колгоспи (0,454).
- Простій людині не слід втручатися у політику (0,391).

• На запитання «Кому належить влада у громаді? Хто понад усе впливає на ухвалення рішень в ОТГ?» обрали пункти: Районна влада (0,633), Міська влада (0,534), Виконком ОТГ(0,481).

5. *Громадські активісти.* Відповіді, що об'єднані у цей фактор, відображають позицію людей, що орієнтовані на постматеріальні цінності і виокремлюють протестний потенціал громади.

Пояснена сукупна дисперсія – 7,2%.

До цього фактору із знаком плюс увійшли наступні компоненти (варіанти ставлення): Чесні вибори (0,765), Свобода слова (0,762), Участь в ухваленні рішень на рівні Громади (0,672), Можливість отримати правову допомогу (0,622), Припинення бойових дій на сході країни (0,597), Курс долару (0,432).

Відчули особисто на собі негативні зміни після утворення ОТГ(0,333).

6. *Капсульний фактор.* Пояснена сукупна дисперсія – 6,1%.

В цьому факторі об'єднані відповіді, що відображають ціннісну орієнтацію на сім'ю та інші особистісні цінності. Ці відповіді притаманні людям, які замкнуті в капсулу сімейного благополуччя і ціннісне дистанціювалися від інших проблем.

Фактор об'єднує наступні значимі цінності: власність на землю (0,712), здоров'я (0,691), матеріальний статок (0,671), сім'я і діти (0,630). Можна звернути увагу, що цінність власності на землю має високу кореляцію з особистісними цінностями здоров'я та сім'ї. Це відображає специфіку селянської ментальності.

Така структура факторів сформувалася під впливом об'єднання громад та розрізняє осіб, що мають різне ставлення до реформи. Різниця у ставленні до реформи детермінована змінами в умовах життя селян.

Дані про оцінку змін на селі в результаті об'єднання громад наведені в наступних таблицях.

Таблиця 1

Відповіді на запитання: «Яких більше змін позитивних або негативних сталося у Вашому селі після утворення ОТГ? (в % від числа опитаних N = 778)

	Ніяких істотних змін не сталося	Більше позитивних	Більше негативних	Важко сказати
Яких більше змін позитивних або негативних сталося у Вашому селі після утворення ОТГ?	29,1	19,8	12,8	38,3

Як видно з наведених даних, певну відповідь щодо оцінки змін змогли надати лише третина респондентів. Трохи більше відповідей позитивних (20%), ніж негативних (13%). Ніяких змін не відчули 29%. Пункт «Важко сказати», що фактично означає, що людина змін не помітила, не може напевно оцінити зміни, відмітило 38%. Загалом нейтральних оцінок переважна більшість – 67,4%.

Крім загальних оцінок впливу об'єднання громад в цілому на село мають значення оцінки впливу об'єднання на умови життя конкретної людини. Позитивні та негативні оцінки впливу об'єднання на життя окремої людини зведені в наступні таблиці.

Як бачимо з наведених даних, дві третини селян не можуть безперечно відмітити, добре чи погано особисто для себе те, що відбулось об'єднання громад. Оцінки майже симетричні: позитивні та негативні майже однакові. 31% позитивних оцінок і 39% негативних оцінок. Є невелика різниця в сторону негативізму в оцінці впливу об'єднання громад на конкретну особу, але така різниця не може відчутно вплинути на загальну атмосферу невизначеності ставлення до об'єднання громад.

Таблиця 2

**Відповіді на запитання: «Чи відчули особисто на собі позитивні або негативні зміни у вашому селі після утворення ОТГ?»
(в % від числа опитаних N = 778)**

	Так, в сильному ступені	Так, але не дуже	Ні, не відчув
позитивні зміни	6,4	24,4	69,2
негативні зміни	9,3	25,5	65,2

Таблиця 3

Відповіді на запитання: «Які зміни в доходах сталися у вашому селі після утворення ОТГ?» (в % від числа опитаних N = 778)

	Значно покращились	Покращились, але трохи	Значно погіршились	Погіршились, але трохи	Залишилося без змін	Не знаю
Особисто ваші доходи	2,6	12,3	18	12,3	49,9	4,9
Доходи громади вашого села	4,4	8	10	8	18	51,6

Загальна оцінка характеру змін в житті селян під впливом об'єднання громад складається з оцінки змін в окремих сторонах умов життя. На що саме в позитивному чи в негативному плані вплинуло об'єднання громад розглянемо нижче.

Матеріальним забезпеченням соціальної політики є доходи населення та громад. При чому має значення як доходи окремих селян так і доходи в цілому громади. Різницю в цьому питанні респонденти відчувають. Данні щодо змін в доходах окремої людини і громади в цілому з куту зору респондентів зведені в наступній таблиці.

Як видно з таблиці, збільшення доходів громади села відмітило менше респондентів, ніж збільшення особистісних доходів (відповідно 12,4% у громади та 15% – особисті доходи). Але позитивні зміни в доходах відмітило значно менше респондентів, ніж негативні зміни. Негативні зміни в особистісних доходах відмітило 30%, а в доходах громади села – 18%.

Зміни в *своїх* доходах після утворення ОТГ не помітила половина (55%) селян. Ще більше селян (70%) не знає як змінилися доходи у *громади* після утворення ОТГ. Саме тому, дуже малий відсоток респондентів відмітили як погіршення так і покращення доходів *громади*. Члени громади просто не знають стан справ в цій сфері. Причина в тому, що селян або не цікавить стан справ в громаді, або керівництво громади дуже погано інформує селян відносно змін в доходах *громади*.

Загальна статистика щодо доходів громад після утворення ОТГ свідчить про значне покращення в цій сфері.

В керівних органах ОТГ зосереджено практично всі управлінські та фінансові повноваження. Зміни в українському законодавстві, зокрема у фінансовій, бюджетній та податковій сферах, надали громадам можливість отримати стабільні джерела доходів, мати прямі фінансові відносини з державним бюджетом.

Згідно даних експертизи групи фінансового моніторингу Центрального офісу реформ при Мінрегіоні щодо показників фінансової діяльності 665 об'єднаних територіальних громад відбулось значне збільшення доходів громад. Із розрахунку на одного мешканця через рік після об'єднання громади отримали більше коштів у 1,6 рази [3]. Як бачимо відбулись значні зміни в доходах громад в позитивну сторону. Але 88% рядових селян не побачили таких змін. Макропоказники ще не вплинули на умови життя конкретних селян. Потрібен час та ще більше зміни, щоб люди побачили покращення в матеріальному становищі принаймні свого села, якщо не свого особистого становища.

Поки що збільшення доходів громади багато в чому залежить від дотацій бюджету. Ці дотації значні та сягають від 40% до 60%. Фінансова незалежність, забезпечення якої прагнуть реформатори, відбудеться в майбутньому, на подальших кроках реформи. Як зміняться доходи громад без дотацій ще невідомо.

Крім того, те, що прості громадини не помітили збільшення доходів громади, частково пояснюється тим, що значні кошти (від 20% до 50%) йдуть на управління громадою. Багато коштів йде на загальні соціальні потреби, які окремі громадяни можуть не відчувати або не помічати. Так, найдорожчими статтями видатків були: загальноосвітні школи (16,3% усіх видатків місцевих бюджетів), субсидії ЖКГ (11,6%), лікарні загального профілю (7,6%), допомога малозабезпеченим сім'ям (7,4%), ремонт та будівництво доріг (5,8%), дитсадки (5,6%), житлово-комунальне господарство (5,3%) та утримання органів місцевої влади і місцевого самоврядування (4,8%). Сумарно на їх фінансування пішло майже дві третини усіх видатків місцевих бюджетів» [4].

Система фінансового забезпечення громад ще недосконала. Так, фахівці зауважують, що «чимало з утворених об'єднаних територіальних громад, якщо не всі, недостатньо спроможні успішно виконувати свої нові обов'язки і зберігають високу залежність від фінансування з Державного бюджету. Слабка система фінансового управління та відсутність стратегічного бачення розвитку громад призводить до неефективного управління наявними ресурсами, а також створює можливість для непрозорої діяльності, що породжує корупційні ризики [5]. Покращення в матеріальному становищі громад об'єктивно є, але в громадській думці селян ці зміни не зафіксовані.

Висновки. Результати факторного аналізу соціальної структури селян громад, які об'єдналися в ході реформи децентралізації, показали, що сформовано 6 факторів: Радикальні реформатори, Помірні реформатори, Хуторяни, Традиціоналісти, Громадські активісти, Капсульний фактор.

На основі статистичних даних і результатів соціологічного дослідження робиться висновок, що, хоча об'єктивні дані свідчать про наявність покращення матеріального становища членів громад, суб'єктивно селяни у своїй більшості не відчули позитивних результатів децентралізації.

Список використаної літератури

1. Шатохін А. М. Ціннісні пріоритети сільського соціуму. Соціальний розвиток сільських регіонів: колективна монографія. Вип. 3 / За ред. А. М. Шатохіна, М. В. Костюк. Умань: ВПЦ «Візаві», 2018. С. 10–16.
2. Хрустальов Ф.С., Ашурбеков А. Соціологічний супровід процесів децентралізації // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики. Збірник наукових праць. 2018. Випуск 78. С. 131–138.
3. У великих громад більше можливостей [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://decentralization.gov.ua/news/10649>
4. Доходи і видатки місцевих бюджетів [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://cost.ua/news/687-revenues-and-expenditures-of-local-budgets>

5. Бочі А. Прихований клондайк: як розкрити потенціал бюджетів об'єднаних територіальних громад [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://voxukraine.org/uk/prihovaniy-klondajk-yak>.

Zelenkevich L. P., Igrushko A. Yu., Arabadzhi M. V. Socio-cultural factors of village differentiation in united communities

The article presents the results of a factor analysis of the social structure of villagers in communities that united during the decentralization reform. General statistics on community income after the formation of UTCs indicate a significant improvement in this area. Practically all administrative and financial powers are concentrated in the governing bodies of UTCs. Changes in Ukrainian legislation, in particular in the financial, budgetary and tax spheres, have provided communities with the opportunity to obtain stable sources of income and have direct financial relations with the state budget.

It is noted that the results of the reform have had different effects on social groups of villagers. This has led to the formation of factors that influence the social differentiation of villagers into people who differ in their mentality, attitude to the reform, to the authorities and other characteristics. It is shown that there are 6 differentiation factors, conditionally designated as: Radical Reformers, Moderate Reformers, Peasants, Traditionalists, Public Activists, Capsule Factor.

Based on statistical data and the results of a sociological study, it is concluded that, although objective data indicate an improvement in the material situation of community members, subjectively, the majority of peasants did not experience the positive results of decentralization.

Key words: rural community, decentralization, united territorial communities, public opinion, peasants, sociological research, factor analysis.